31-Oct-09

Ardhadhatuka प्रत्यय causing an इडागम

आर्धधातुकस्येड् वलादेः ॥ ७.२.३५

सन्धि – आर्धधातुकस्य(६/१) इट्(१/१) वलादेः(६/१)

वल् आदिः यस्य स वलादिः ।

वृत्ति = वलादेः आर्धधातुकस्य इडागमः (i.e. इट् आगमः) भवति ।

Meaning = An आर्धधातुक pratyaya which begins with a letter belonging to वल् प्रत्याहार (i.e. all consonants except य्) will get an augment (आगम) इट्.

Of the इट्, ट् goes by हलन्त्यम् । १.३.३) leaving "इ" as the content of the augment.

This is the basic rule but its behavior is modified by a whole host of sutras. But this sutra will still help in recognizing situations where an इडागम may apply.

What is an आगम (Augment)?

An augment is an addition and differs from an आदेश, which is a complete replacement.

- An आगम which is टित् (टकार इत्) i.e. टकार as a mute letter, is pre-fixed (comes before स्थानी)
- An आगम which is कित् (ककार इत्) i.e. ककार as a mute letter, is affixed (comes after स्थानी)
- An आगम which is मित् (मकार इत्) i.e. मकार as a mute letter, is placed immediately after the last vowel of the स्थानी)

The above rules are stated thru two sutras:

आद्यन्तौ टकितौ ॥ १.१.४६

(टश्च कश्च टकौ, टकौ इतौ ययोः इति टकितौ)

वृत्ति = षष्ठीनिर्दिष्टस्य टित् आगमः आदिः भवति, कित् आगमः अन्तः भवति

Meaning = A टित् आगम will be (placed at) the beginning of what is presented in the 6th case. A कित् आगम will be (placed at) the ending of what is presented in the 6th case. Egs – तुक्, थुक्, नुक्, पुक्, मुक्, रुट्, इट्, नुट् etc.

मिदचोन्त्यात् परः ॥ १.१.४७

सन्धि = मित् (१/१) अचः (६/१) अन्त्यात् (५/१) परः (१/१)

समास – म् इत् यस्य स मित्, बहुव्रीहिः; अन्ते भवः अन्त्यः, तस्मात् अन्त्यात्

वृत्ति = अचाम् सन्निविष्टानाम् यः अन्त्यः अच् तस्मात् परः मित् भवति

Meaning: A मित् augment will be placed after the last vowel among the Vowels. Examples are नुम्, पुम्, उम्

In the case of a pratyaya which is मित्, this rule will work as an अपवाद to the rule परश्च ।३.१.२ in determining where the prataya will be placed. E.g. श्नम् – गण-विकरण प्रत्यय for the 7th Gana (रुधादि गण).

गण-विकरण Pratayas

सार्वधातुके यक्   ॥ ३.१.६७ [भाव-कर्मणोः, धातोः प्रत्ययः परश्च]

वृत्तिः = भाव-कर्म-वाचिनि सार्वधातुके प्रत्यये परतः धातोः यक् प्रत्ययः भवति

When a sarvadhatuka pratyaya in the sense of bhava or karma (i.e. when the word intended is denoting the कर्म i.e. object of the action underlying the dhatu for a सकर्मक धातु e.g. प्राप्यते आनन्दः and for an अकर्मक धातु it will denote the भाव e.g. आस्यते मया) the यक् प्रत्यय is ordained.

कर्तरि शप्   ॥ ३.१.६८ [सार्वधातुके, धातोः प्रत्ययः परश्च]

वृत्तिः = कर्तृवाचिनि सार्वधातुके प्रत्यये परतः धातोः शप् प्रत्ययः भवति

When a sarvadhatuka pratyaya deployed to denote an agent of the underlying action follows (i.e. when the word intended is denoting the कर्ता i.e. the agent of the action underlying the dhatu for a धातु [सकर्मक or अकर्मक]) the शप् प्रत्यय is ordained. e.g. अहम् आनन्दम् प्राप्नोमि, अहम् आसे, सः वदति)

Apavadas to शप्

दिवादिभ्यः श्यन् ॥ ३.१.६९ [कर्तरि सार्वधातुके, धातोः प्रत्ययः परश्च]
स्वादिभ्यः श्नुः ॥ ३.१.७३ [कर्तरि सार्वधातुके, धातोः प्रत्ययः परश्च]
तुदादिभ्यः शः ॥ ३.१.७७ [कर्तरि सार्वधातुके, धातोः प्रत्ययः परश्च]
रुधादिभ्यः श्नम् ॥ ३.१.७८ [कर्तरि सार्वधातुके, धातोः प्रत्ययः परश्च]
तनादिकृञ्भ्यः उः॥ ३.१.७९ [कर्तरि सार्वधातुके, धातोः प्रत्ययः परश्च]
क्र्यादिभ्यः श्ना ॥ ३.१.८१ [कर्तरि सार्वधातुके, धातोः प्रत्ययः परश्च]

दिवादिभ्यः श्यन् ॥ ३.१.६९ [कर्तरि सार्वधातुके, धातोः प्रत्ययः परश्च]
वृत्तिः = दिवादिभ्यः धातुभ्यः श्यन् प्रत्ययः भवति कर्तृवाचिनि सार्वधातुके प्रत्यये परतः

In the case of dhatus belonging to the दिवादि गण , When a sarvadhatuka pratyaya deployed to denote an agent of the underlying action follows the श्यन् प्रत्यय is ordained.

Vrttis for the other apavada sutras can be constructed on same lines as the above sutra.